

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTVYKSLĖ

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTVYKSLĖ

Vilnius

1991

Redakcinė kolegija:

**Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas,
Rimantas Miknys, Egidijus Motieka, Antanas Tyla**

Recenzavo;

Gediminas Rudis

TURINYS

Pratarmė.....	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Vladas Strutavičius</i> . Konstituciniai sumanymai Lietuvoje XIX a. pradžioje (1806-1812 m.)	7
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> . 1863 m. sukilimas ir lietuvių nacionalinio judėjimo politinė programa	29
<i>David Fajnhauz</i> . 1863 metų pagrindinė valstybė Lietuvoje	41
<i>Arūnas Vyšniauskas</i> . Socialdemokratijos politinė transformacija 1896 metais	67
<i>Rimantas Miknys</i> . P. Višinskis ir Lietuvos nepriklausomybės idėja	133
<i>Arvydas Gaidys</i> . Lietuvių krikščionių-demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905-1907 m.)	139
<i>Rimantas Miknys</i> . Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai ..	173
<i>Egidijus Motieka</i> . Didžiojo Vilniaus Seimo preliudija: Memorandumas Rusijos vyriausybei	199
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914-1915 metais	231
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių politinių centrų sąveika 1915-1916 metais	253
<i>Česlovas Laurinavičius</i> . Pasvarstymai Naujųjų laikų Lietuvos valstybės pripažinimo klausimu	271
II. SENA DISKUSIJA. KUR TAŠA?	291
<i>Vanda Sruogienė</i> . Esminiu Lietuvos istorijos klausimu. Atsakymas V. Trumpai	291
<i>Vincas Trumpa</i> . Pora pastabų dėl V. Sruogienės atsakymų.....	301

III. PUBLIKACIJOS	303
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įkūrimo manifestas (projektas). Parengė <i>V. Sirutavičius</i>	303
Atgimimo priešaušryje. Parengė <i>S. Jegelevičius</i>	311
Lietuvių krikščionių-demokratų partijos programos projektas. Parengė <i>A. Gaidys</i>	327
Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos Pirmininkui grafiui <i>S. J. Vitei</i> (1905 m. lapkritis). Parengė <i>E. Motieka</i>	341
Lietuvos konstitucijų projektai 1916-1918 metais. Parengė <i>A. Grigaravičius</i>	351
1917 m. rugsėjo 18-22 d. Lietuvių konferencijos Vilniuje rezoliucijos projektas. Parengė <i>R. Lopata</i>	435
Mykolas Rōmeris. Juozas Pilsudskis. Parengė <i>E. Motieka</i>	441
<i>Egidijus Motieka</i> . Keletas žodžių apie <i>M. Rōmerio</i> straipsnį "Juozas Pilsudskis"	481
PODSUMOWANIE	487
SUMMARY.....	497



LIETUVIŲ POLITINIŲ CENTRŲ SAŲEIKA 1915-1916 METAIS

Raimundas Lopata

Prasidėjus pirmajam pasauliniam karui, lietuvių inteligentijos politinė veikla suaktyvėjo. Politinių aspiracijų įgyvendinimas vertė konsoliduoti jėgas, formuoti politinei veiklai vadovaujančias organizacijas.

Istoriografijoje, išskiriant ir aprašant tokių centrų veikimą Lietuvoje, Rusijoje, JAV, Šveicarijoje neatskleista jų tarpusavio sąveika. Lieka neaišku, ar skirtinguose kraštuose atsidūrę lietuvių politikai veikė spontaniškai, pasikliaudami subjektyviu tautos interesų suvokimu, intuisija, tarptautinės konsteliacijos supratimu, ar politinė lietuvių inteligentijos veikla buvo koordinuojama. Straipsnyje, apžvelgiant lietuvių politinę veiklą 1915-1916 m. laikotarpiu, bandoma atsakyti į šiuos klausimus.

Idėjinė diferenciacija, asmeninės kai kurių veikėjų ambicijos lėmė tai, kad karo pradžioje tiek Lietuvoje, tiek emigracijoje JAV bendro vadovaujančio centro įkurti nepavyko. Bet tautinės programos iškėlimo bei politinės veiklos derinimo idėjos neatsisakyta.

1914 m. pab. Vilniaus lietuvių Politikos Centras ėmėsi šios idėjos įgyvendinimo iniciatyvos. Tačiau tiek Centro, tiek 1914.11.21 d. įsteigtos Lietuvių Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro Komiteto pastangos, bandant užmegzti ryšius su užsienyje veikiančiais tautiečiais, pirmame karo etape nebuvo sėkmingos*.

Jas atnaujino dalis Draugijos CK, pasitraukusios į Rusiją. 1915 m. spalio 11 d. Stokholme susitiko atvykę iš Rusijos M. Yčas, S. Šilingas ir J. Gabrys, tuo metu jau perkėlęs Lietuvių informacijos biurą iš Prancūzijos į neutralią Šveicariją. Apsvarstė politinę Lietuvos padėtį, politinės veiklos koordinacijos klausimus, konferencijos dalyviai

* Plačiau apie tai žr.: Lopata R. Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914-1915 metais // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T.3. P.

priėmė rezoliuciją, kurioje lietuvių visuomenė buvo raginama laikytis veiningai, pasisakoma prieš lenkų skleidžiamą unijos idėją. Konferencijoje buvo pasiskirstyta veiklos zonomis: Lietuvių Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro Komitetas turėjo dirbti Rusijoje, Lietuvių informacijos biuras, pavaldus CK - V. Europoje, Amerikos Tautos Taryba - JAV. Nutarta dažniau rengti bendrus politinių centrų pasitarimus, sukvičiant į juos lietuvių atstovus ir iš Didžiosios Lietuvos, JAV, D. Britanijos¹. Pasak J. Gabrio, konferencija įgailojo jį karo metu reprezentuoti Lietuvą užsienyje, be to, ji neprieštaravo ir Lietuvių Nacionalinio Komiteto įkūrimui Šveicarijoje².

Grįžęs į Šveicariją, J. Gabrys pirmiausia ir bandė realizuoti Lietuvių Nacionalinio Komiteto įkūrimo idėją. 1915 m. lapkričio 8 d. jis pakvietė į Lozaną V. Gaigalaitį, Mažosios Lietuvos veikėją, Prūsijos seimo atstovą³. Per Vokietijos pasiuntinį Šveicarijoje baroną Rombergą mėgino įtikinti imperijos Užsienio reikalų ministeriją (Auswartig Amt), kad tikslinga išleisti A. Smetoną ir keletą kitų lietuvių veikėjų iš okupuotos Lietuvos. Tačiau nei Vokietijos URM, nei Ober-Osto (Oberbefehlshaber) vadovybė nebuvo linkusios per daug skatinti lietuvių politines aspiracijas. Į susitikimą su J. Gabriu pasiunčiamas V. Steputaitis (Steputat), suvokietėjęs Prūsijos lietuvis, Reicho kariuomenės rotmistras. 1916 m. vasario 9-11 d. susitikime Štutgarte J. Gabrys pažadėjo nutraukti antivokišką propagandą ir pradėti "Pro-Lithuanijoje" priešingą Rusijai kompaniją⁴. Tiesa, 1916 m. pr. iškilus Lenkijos nepriklausomybės klausimui⁵, antirusiškas "Pro-Lithuania" gaidas aiškiai užgožė antilenkiškas tonas.

Lietuvių-lenkų santykių perspektyvos problemai tapus pagrindine Šveicarijos lietuvių veikėjų ir J. Gabrio nesutarimų priežastimi, pastarasis buvo priverstas laikinai atsisakyti Lietuvių Nacionalinio Komiteto organizavimo. Konflikto atgarsiams pasiekus išeivijos veikėjus, jų įgaliotas iš Berlyno į Šveicariją atvyko kun. J. Žilius (Žilinskas). Jo pastangų dėka tarp lietuvių veikėjų buvo pasiektas konsensusas. 1916 m. vasario 12-14 d. Berne įvykusioje konferencijoje (J. Žilius, J. Gabrys, J. Purickas, A. Viskantas, V. Daumantas-Dzimavičius, A. Steponaitis, J. Tumėnas)

bendras lietuvių ir Lietuvos lenkų dvarininkų Generalinis komitetas karo aukoms Lietuvoje šelpiti ("Comite general de secours pour les victimes de la guerre en Lithuanie"), kėlęs daugiausia ginčų, buvo pripažintas naudinga ir reikalinga organizacija, nors ir reikalauta jame padidinti lietuvių skaičių. J. Purickiui ir kt. pasipriešinus J. Gabrio pretenzijoms traktuoti Lietuvių informacijos biurą kaip asmeninę įstaigą, nutarta išrinkti į biurą dar du narius ⁶. Konferencijoje po ilgų diskusijų, balsų dauguma, buvo priimta politinio pobūdžio rezoliucija. Joje Šveicarijos lietuviai, protestuodami prieš "... lenkų pasikėsinimą savintis lietuvių teises" ir remdamiesi tautų apsisprendimo teisės principu, pareikalavo taikos konferencijoje gražinti Lietuvai visišką laisvę ir nepriklausomybę ⁷. Stiprinant antilenkišką akciją, buvo pritarta j. Žilkaus sumanymui leisti Berlyne laikraštį, propaguojantį lietuvių tautos savitumą. Tam pritare ir kai kurie Mažosios Lietuvos veikėjai. Vienas jų - M. Ašmys - sutiko būti redakcijos nariu ⁸.

1916 m. vasario 24 d. informacinio laikraščio ir lietuvių atstovybės Berlyne įsteigimo klausimu buvo diskutuojama ir Vilniaus "Inteligentų būrio Lietuvos reikalams svarstyti" posėdyje. "Būrio" narys - J. Šaulys, kaip Vilniaus Piliečių Komiteto atstovas, turėjo galimybę dažnokai lankytis Berlyne. Matyt, čia jam pavyko užmegzti ryšius su J. Žiliumi. 1916 m. balandžio 3 d. J. Šaulys pranešė apie "grupe x", kuri pasiryžus Berlyne pradėti akciją - leisti laikraštį ir tartis su politikais..." Tačiau, finansinių šio sumanymo galimybių svarstymo metu, J. Šaulys nesugebėjo pateikti sąmatos, tiksliau pažymėti atstovybės išlaidas, todėl "Berlyno ambasados" įsteigimo klausimas buvo atidėtas ⁹.

Užsitęsęs karas, neaiški Lietuvos politinė perspektyva, sklindantys gandai apie galimą Rusijos-Vokietijos separatinę taiką skatino lietuvių politinius veikėjus imtis ryžtingesnių veiksmų, užmezgant tarp politinių centrų tampresnius ryšius.

1916 m. sausio pradžioje Amerikos Tautos Taryba kreipėsi į Vokietijos pasiuntinybę JAV, prašydama leidimo lietuvių atstovų apsilankymui okupuotoje Lietuvoje šalpos reikalais. Netrukus Vokietijos pasiuntinys JAV Bernstofas informavo, jog Ober-Osto vadovybė nedarys kliūčių delegatų vizitui jos

žinioje esančioje teritorijoje ¹⁰. Vasario mėnesio pradžioje Tautos Taryba savo įgaliotiniais paskyrė J.J. Bielskį ir P. Augustaitį, o šiam atsisakius - kun. V. Bartuška ¹¹. Prieš išvykdami, delegatai oficialiame pareiškime išdėstė kelionės tikslus: pagerinti susisiekimą su okupuota Lietuva, išreikalauti Vokietijos karinės vadovybės sutikimo "siųsti pagalbą lietuviams per pačių lietuvių sutvertus komitetus Lietuvoje", "... surišti Švedijos lietuvių komitetą Stoholme ir Šveicarijos lietuvių komitetą Fribourge su Lietuvos komitetais ir Amerika"¹². Atvykę į Stokholmą, jie mėgino susitikti su M. Yču. Tačiau šiam nepasirodžius Stokholme, J. Bielskis, V. Bartuška ir J. Aukštuolis, Švedijos lietuvių komiteto narys, CK įgaliotinis, pasiūlė Rusijos, Danijos, Šveicarijos lietuvių veikėjams surengti gegužės mėn. konferenciją Londone arba Šveicarijoje ¹³. 1916 m. balandžio pradžioje visuotinės lietuvių konferencijos idėją išskėlė ir M. Yčas, pakvietęs emigracijos veikėjus - R. Karužą, V. Rutkauską, O. Širvydą, T. Žilinską bei S. Šimkų (CK įgaliotinis, 1914 m. pab. išvykęs rinkti aukų į JAV) - susirinkti gegužės mėn. 1-ai d. Stokholme ¹⁴. Atvykęs gegužės mėn. 3 d. į Stokholmą, Tautos Sandaros pirmininkas R. Karuža pranešė, jog nei J. Bielskio su V. Bartuška, nei M. Yčo neberado, todėl konferencija numatytu laiku neįvyko ir dabar planuojama ją surengti mėnesio pabaigoje ¹⁵.

Tuo metu suaktyvėjo Šveicarijos lietuvių politinė veikla. Sureagavę į 1916 m. balandžio 5 d. Vokietijos kanclerio T. Betman-Hollvego kalbą Reichstage, kurioje buvo oficialiai pareikšta apie Vokietijos ketinimą negražinti "vokiečių arba jų sąjungininkų išlaisvintų tautų, kurios gyvena tarp Baltijos jūros ir Volynės pelkių, nesvarbu, ar tai lenkai, lietuviai, estai ar latviai", jie 1916 m. balandžio 25-30 inscenizavo konferenciją Hagoj (konferencija vyko Berne)¹⁶. Joje priimtoje devynių punktų rezoliucijoje buvo išdėstyta Rusijos skriaudų Lietuvai istorija ir pareikšta, jog "dėl šių priežasčių Lietuva negali kęsti rusų jungo ir nesutiks už jokią kainą jam vėl pasiduoti". Švelninant to meto sąlygose prielankų Vokietijai rezoliucijos pobūdį, buvo pabrėžta, kad Lietuva "...nieku būdu nenori pakeisti vieno jungo kitu. Lietuva reikalauja gražinti jai visišką nepriklausomybę"¹⁷.

Konferencijos rezoliucija sukėlė Rusijos pasiuntinio Šveicarijoje M. Bibikovo pyktį ir grasinimus patraukti atsakomybėn už valstybės išdavystę. Atrodo, tokio rezonanso ir tikėjosi sulaukti konferencijos iniciatorius - J. Gabrys, kuris, ieškodamas galimybės ateityje išspręsti Lietuvos politinės perspektyvos klausimą, o dabar - realizuoti Lietuvių Nacionalinio Komiteto Šveicarijoje įsteigimo idėją, vis daugiau išitraukė į Vokietijos vykdomas politines kombinacijas. Tiesa, nenutraukdamas ryšių ir su Antantės politikais¹⁸.

Nors Vokietijoje tiek imperinė valdžia, tiek karinė vadovybė pasisakė už naujų žemių įsigijimą Rusijos sąskaita, tačiau buvo skirtingų nuomonių, kokiu būdu planuojama aneksiją įvykdyti¹⁹. Imperijos URM, spręsdama šią problemą, linko į politinių priemonių panaudojimą. Tai atspindi separatinės taikos su Rusija galimybių reguliarius zondavimai ir nuo karo pradžios Rusijos pavergtųjų tautų tarpe vykdoma insurekcinė politika. Buvo tikimasi, jog kiekvienas radikalesnis tautinės mažumos reikalavimas ar veiksmas aštrins Rusijos nacionalinius santykius. Todėl jos valdantieji sluoksniai bus verčiami tautinėms mažumoms suteikti nuolaidų, vedančių prie carinės imperijos decentralizavimo. Stiprėjant tautų apsisprendimo teisės poveikiui tarptautinei politikai ir diplomatijai, galima Rusijos decentralizacija, sukeltas tautų separatizmas taps tomis spaudimo priemonėmis, kuriomis bus galima pasinaudoti dvišalėse separatinėse derybose arba taikos konferencijoje. Tiesa, iki 1916 m. lapkričio 5 d. Lenkijos nepriklausomybės proklamavimo, t.y. iki Lenkijos klausimo tapimo tarptautiniu, Vokietijos imperinės valdžios atstovai tikėjosi užgrobtų teritorijų problemą išspręsti separatinėse derybose²⁰.

Įgyvendindamas šiuos planus, 1916 m. pavasarį Berlynas pradėjo taip vadinamą "Šalin nuo Rusijos" ("Los von Rusland") akciją. Tuo pačiu metu viename iš susitikimų su Rombergu J. Gabrys iškėlė "Mažų Rusijos Tautų Lygos" įkūrimo idėją. Šia idėja susidomėjo ir Vokietijos URM. 1916 m. balandžio pab. nutariama organizuoti "Rusijos Kitataučių Lygą" ("Ligue des nationalités allogenes de Russie"), būsimą Vokietijos interesų reiškėją proantantiškoje "Tautų Lygoje"

("Union des Nationalités"), kurios biuras jau nuo 1915 m. pab. veikė Lozanoje. Čia buvo planuota surengti ir III-įjį Lygos kongresą. J. Gabrio nuomone, Vokietijos URM negalėjo eliminuoti iš šio politinio žaidimo lietuvių, todėl anksčiau ar vėliau okupuotos Lietuvos veikėjams būtų sudarytos sąlygos atvykti į Šveicariją²¹.

Stiprindamas Vokietijoje patikimo politinio partnerio įspūdį, be jau minėtos Hagos (Bern) konferencijos, J. Gabrys padarė nemažiau reikšmingą žingsnį - pasirašė po Lygos kreipimusi* į JAV prezidentą V. Vilsoną. O Vokietijos politinių sferų pastangos pritraukti prie šios akcijos ir okupuotos Lietuvos veikėjus, tik patvirtino J. Gabrio "prognozių" teisingumą.

1916 m. balandžio pab. V. Steputaitis Kaune su kreipimosi tekstu supažindino kun. A. Dambrauską ir pasiūlė pasirašyti. Bet A. Dambrauskas, motyvuodamas tuo, jog dabartinės lietuvių tautos simpatijos jam nežinomos, atsisakė²². 1916 m. balandžio 28 d. V. Steputaitis šį dokumentą perdavė Vilniaus lietuvių veikėjams. Konfidencialiame "Lietuvos diplomatijos" susirinkime, dalyvaujant visų politinių srovių atstovams, buvo nuspręsta, jog tai - "gera proga pasirodyti pasauliui", todėl lietuvių parašai yra reikalingi²³. 1916 m. gegužės 7 d. kreipimasis, kurį šalia kitų, pasirašė J. Šaulys, S. Kairys, A. Žmuidzinavičius bei Šveicarijos lietuvių komitetas, buvo išsiųstas JAV prezidentui.

1916 m. pradžioje Rusijoje su vis didesniu nerimu buvo žiūrima į augantį tautinių mažumų radikalizmą ir separatizmą. 1916 m. vasario-balandžio mėnesiais Valstybės Dūmos sesijoje vienu iš opozicinių partijų kritikos objektu tapo neryžtinga vyriausybės politika nacionalinių santykių srityje. Ypač daug kalbų sukėlė sesijoje Lenkijos ateities problema. Opozicija pareikalavo realizuoti lenkams žadėtą autonomiją. Paraleliai vyriausybė šiuo klausimu jautė ir

* Kreipimesi išvardinamos Rusijos skriaudos suomių, baltų, lietuvių, baltarusių, lenkų, žydų, ukrainiečių, gruzinų tautoms ir reikalaujama gelbėti nuo visiško išnaikinimo. Žr.: Bėdos šauksmas Rusijos kitataučių // Dabartis.-1916m. gegužės 20d.-Nr.38.

sajungininkų spaudimą. Nors, prisibijant galimo Vokietijos "kontržaidimo", 1916 m. pirmoje pusėje nebuvo paskelbta jokios oficialios deklaracijos Lenkijos atžvilgiu, tačiau Rusijos vyriausybinuose sluoksniuose susigriebta ruošti Lenkijos autonomijos projektą²⁴.

1916 m. sausio mėn. pab. buvo pranešta apie rengiamą Rusijos parlamentinės delegacijos vizitą į Didžiąją Britaniją, Prancūziją, Italiją. Įtraukus į jos sudėtį du lenkų atstovus (Z. Wielopolski, F. Raczkowski) paaiškėjo, jog vienas iš vizito tikslų - Lenkijos ateities problemos svarstymas²⁵.

Šiame kontekste lietuvių veikėjai Rusijoje ėmė kelti ir Lietuvos politinio sutvarkymo klausimą. 1916 m. birželio 9 d. Valstybės Dūmos posėdyje M. Januškevičius pareikalavo Lietuvai autonomijos²⁶. Kadetai M. Yčas, P. Leonas tikėjosi Lietuvos autonomijos klausimą išspręsti, remdamiesi kadetų partija. Jų iniciatyva šios partijos Centro Komitete buvo sudaryta Lietuvos reikalų svarstymo komisija (P. Miliukovas, A. Kornilovas, M. Yčas, P. Leonas ir kt.), turėjusi paruošti Lietuvos autonomijos projektą²⁷. Be to, P. Miliukovui padedant, M. Yčas, kaip Valstybės Dūmos atstovas, buvo įtrauktas į parlamentinės delegacijos sudėtį ir turėjo, P. Leono nuomone, "neutralizuoti lenkus"²⁸. Lietuvis atstovo dalyvavimu delegacijoje buvo suinteresuota ir Rusijos URM. S. Sazonovas asmeniškai įpareigojo M. Yčą "užkirsti kelią Šveicarijos lietuvių separatizmui"²⁹.

Suaktyvėjusi JAV ir Rusijos lietuvių politinė veikla neliko nepastebėta ir Berlyne. Sužinojus apie 1916 m. gegužės 1 d. rengiamą lietuvių konferenciją Stokholme, į Švedijos sostinę buvo pasiūstas V. Steputaitis. Tačiau, prasilenkus lietuvių veikėjams ir konferencijai neįvykus, V. Steputaičiui teko vyti V. Bartušką ir J. Bielski³⁰.

Tuo tarpu M. Yčas su Rusijos parlamentine delegacija pasiekė Didžiąją Britaniją. 1916 m. gegužės mėn. pr. į Londoną atvyko R. Karuža ir, M. Yčui prašant, kun. A. Steponaitis, lietuvių karo belaisvių šelpimo draugijos "Lituanija" (Fribourg) pirmininkas³¹. 1916 m. gegužės 19 d. įvyko lietuvių Londono konferencija, kurioje dalyvavo be jau minėtų asmenų dar ir Škotijos bei Anglijos lietuvių atstovai. Konferencijoje buvo svarstomi Rokfelerio fondo pašalpos, lietuvių karo belaisvių šelpimo, tolimesnės lietuvių politinės

veiklos koordinacijos klausimai. Protestuodami prieš Rokfelerio fondo pašalpą Lenkijai, prie kurios buvo priskirtos Vilniaus ir Kauno gubernijos, susirinkusieji nusprendė paruošti memorandumą, nušviečiantį lietuvių ir lenkų tautų skirtingumą. Apsvarsčius lietuvių karo belaisvių šelpimo reikalus, nutarta "Lituaniją", priklausiusią Lietuvos informacijos biurui, perduoti Lietuvos Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti CK žiniai, įpareigojant A. Steponaitį persikelti į Kopenhagą. Trečiuoju klausimu priimtame nutarime numatytas birželio 20-25 d. platesnės lietuvių konferencijos Stokholme sušaukimas³². Konferencijoje taip pat buvo aptartos politinio lietuvių centro Anglijoje įsteigimo galimybės. Nepalanki tautinėms mažumoms opinija (ką tik numalšintas Airijos sukilimas), inteligentijos išėvijoje trūkumas nulėmė konferencijos dalyvių išvadą, jog "politinė akcija... su anglų pagalba beveik negalima"³³. Be to buvo nutarta, kad 1916 m. gegužės pabaigoje M. Yčas ir R. Karuža dalyvaus Šveicarijos lietuvių rengiamame susirinkime Lozanoje³⁴.

1916 m. gegužės 30 d. Paryžiuje M. Yčas atsiskyrė nuo Rusijos parlamentinės delegacijos ir išvyko į Šveicariją. 1916 m. gegužės 31 - birželio 4 d. įvyko lietuvių Lozanos konferencija, kurioje dalyvavo: M. Yčas (pirmininkas), J. Bielskis (vicepirmininkas), V. Daumantas-Dzimidavičius (sekretorius), R. Karuža, J. Gabrys, J. Purickis, A. Viskantas, A. Steponaitis, S. Šalkauskis (CK įgaliotinis, atvykęs į Šveicariją dar 1915 m. pab.), J. Tumėnas. Paskirtu laiku nepasirodė kviestas iš Romos K. Prapuolenis. Nieko nežinota ir apie V. Bartušką, sulaikytą gegužės mėn. pab. Berlyne. Išklausę pranešimus ("Centralinis Komitetas nukentėjusiems nuo karo šelpti Rusijoje" - M. Yčas, "Amerikos lietuviai" - R. Karuža, "Šveicarijos lietuviai" - V. Daumantas, "Lietuvių komitetas belaisviams šelpti" - A. Steponaitis, "Lietuvių informacijos biuras" - J. Gabrys), konferencijos dalyviai priėmė rezoliuciją, kurioje protestavo prieš žiaurų okupacinį režimą Lietuvoje ir apeliavo į pasaulį "...su prašymu užstoti humanitariškąsias, ekonomiškąsias ir politiškąsias lietuvių teises"³⁵. Atsižvelgdamas į sunkią Lietuvos ekonominę padėtį, konferencija pritarė R. Karužos sumanymui įsteigti JAV Prekybos ir Pramonės bendrovę, kuri, centruodama

lietuvių kapitalus, taptų ekonominiu pamatu pokariniam Lietuvos atstatymui bei Rusijos pasiūlymui perkelti lietuvių darbininkus iš JAV į Prancūziją, "matydama čia proga suorganizuoti žymų lietuvių būrį grįžimui, karui pasibaigus, į Lietuvą"³⁶.

Ypač karštos diskusijos, vos nesukėlusios muštynių, užvirė svarstant Friburgo "Generalinio komiteto" reikalus. V. Daumantas apkaltino komitetą prolenkiškų unijinių tradicijų tęsimu, patarė jį pasmerkti ir pareikalavo lietuvių išstojimo. Tam pritarė J. Purickis ir J. Gabrys. Nors A. Viskantas su S. Šalkausku bandė kaltinimus užginčyti, tačiau, daugumai pritarus, buvo nuspręsta "... komiteto veikimą likviduoti, pasiūlant lietuvių elementui išstoti..."³⁷.

Konferencijoje Rusijos, Šveicarijos ir JAV lietuvių atstovai nutarė įsteigti koleginę penkių narių Tarybą, o reorganizuotą Lietuvių informacijos biurą paskirti šios Tarybos vykdomuoju organu³⁸. M. Yčo nuomone, Taryba, periodiškai "susivažiudama", privalėjo veikti iki taikos kongreso. Kongreso metu Taryba, "padidinta iki 15 žmonių ar daugiau", turėjo atstovauti lietuvių tautą³⁹.

Po konferencijos M. Yčas perdavė Šveicarijos lietuvių veikėjams 100 000 šveicariškų frankų prorusiškai propagandai ir pareikalavo "Pro Lituanijoje" išspausdinti jo straipsnį, kuriame įtikinėjo Rusijos politinių sluoksnių palankumu Lietuvos autonomijos idėjai⁴⁰.

Tiek Londono, tiek Lozanos konferencijos parodė ne tik lietuvių veikėjų pastangas koordinuoti politinę veiklą, bet ir atskleidė tam tikrą politinių orientacijų lietuvių nacionaliniame judėjime trintį. M. Yčo ketinimai pajungti "Lituaniją" Centro Komitetui, Lietuvių informacijos biuro reorganizacimas ir pan. ženklino prorusiškos orientacijos šalininkų bandymus neutralizuoti J. Gabrių. Antra vertus, atsižvelgę į "dviejų pakraipų" reikalingumą⁴¹, Lozanos konferencijos dalyviai pavedė politinio centro - Tarybos - organizavimą J. Gabriui "(Tarybos "... įvykdymo pagreitinimu turi pasirūpinti informacijos Biuras dabartiniame savo sąstate)", tuo pačiu politinės veiklos iniciatyvą atiduodami provokiškai nusiteikusiems lietuvių veikėjams.

Artėjant 1916 m. birželio pab. Lozanoje šaukiamam "Tautų Lygos" III kongresui, atsirado realios galimybės

tiesioginiams kontaktui su okupuotos Lietuvos veikėjais. Vokietijos URM, planuodama panaudoti kongresą antirusiškai propagandai, įtikino Ober-Osto vadovybę okupuotų teritorijų veikėjų išleidimo tikslingumu⁴². Jau birželio mėn. pradžioje Ober-Ostas informavo vilniečius apie įvyksiantį kongresą ir davė leidimą pasiųsti į jį savo atstovus. Politinė grupė (J. Basanavičius, S. Kairys, J. Šaulys, P. Dogelis, J. Stankevičius, A. Janulaitis, M. Biržiška, A. Stulginskis, P. Klimas, J. Vileišis) atstovais išrinko: A. Smetoną (bijodamas pakenkti Rusijos CK, prisidengė Surgauto pseudonimu), S. Kairį ir J. Šaulį⁴³. Į Lozaną ši Vilniaus lietuvių delegacija išvyko birželio pabaigoje, lydima V. Steputaičio. Pastarasis jai perdavė oficialų įsakymą kongrese nepasisakyti prieš Vokietiją ir nesiskųsti okupaciniu režimu. Berlyne atstovai, norėdami pasitarti su kt. Prūsijos lietuvių veikėjais, bandė susisiekti su V. Gaigalaičiu, bet nesėkmingai⁴⁴.

Apie būsimą kongresą J. Gabrys informavo ir prašė dalyvauti M. Yčą, tačiau šis atsisakė⁴⁵. Nepavykus įtikinti Rusijos Valstybės Dūmos atstovo, J. Gabrys Vokietijos pasiuntinybėje Berne pasiūlė paleisti V. Bartušką (nors gyveno JAV, bet dar turėjo Rusijos pilietybę), suimtą už nelegalią korespondenciją ir antivokiškų atsišaukimų laikymą. Įsikišus Vokietijos URM, V. Bartuška buvo paleistas ir atvyko į Šveicariją⁴⁶.

Kongreso išvakarėse susirinkę lietuvių atstovai paruošė memorandumą, kurį birželio 27-30 d. įvykusiame "Tautų Lygos" kongrese perskaitė V. Bartuška. Memorandume, be kita ko, buvo pareikšta, kad "Lietuvių tauta su savo tradicijomis, kultūra, tautiniais idealais ir savo individualybe tiki, kad vienintelis kelias tautai išlikti yra atgauti savo teises visose gyvenimo srityse ir kad tauta turi imti savo likimą į savo rankas... Lietuvių tauta, kuri amžių bėgyje tiek daug yra patyrusi nusivylimu, mato savo ateities ir savo laisvės garantiją visiškoje Lietuvos nepriklausomybėje⁴⁷". Tarp šių sakinių vėliau atsiradusios kupiūros vietoje buvo reikalaujama užtikrinta Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės teritorijoje gyvenusioms tautoms, pirmiausia, gudams, laisvę" ... sudarymo santykių su kaimyninėmis žemėmis⁴⁸. Toks gudų paminėjimas nebuvo atsitiktinis. Kartu su vilniečiais į

kongresą atvyko ir jų atstovai - V. Lastouskis ir I. Luckievičius tarp kita ko, 1918.11.27 kooptuoti į Lietuvos Tarybą). P. Klimo liudijimo, dar Vilniuje su jais buvo tartasi dėl bendros politinės linijos kongrese⁴⁹. Matyt, pasitarimai buvo pratęsti ir Lozanoje. Kita vertus, LDK paminėjimas, atrodo ženklinas, kad diskusija, kokia turi būti atkurta Lietuvos valstybinė-monoetninė ar išlaikanti LDK tradicijas⁵⁰, dar nebuvo baigta.

Po kongreso 1916 m. birželio 30 - liepos 4 d. buvo surengta slapta II lietuvių konferencija Lozanoje. A. Smetona (pirmininkas), J. Purickis (sekretorius), S. Kairys, J. Šaulys, J. Gabrys, A. Steponaitis, J. Tumėnas, S. Šalkauskis, V. Daumantas, J. Bielskis, V. Bartuška, K. Prapuolenis aptarė Lietuvos ateities, tolimesnės politinės veiklos ir jos koordinavimo klausimus.

Paiškėjus, jog Vokietija ateityje leis "rengtis prie ribotos valdžios", konferencija "taktikos sumetimais" suspendavo Loanos konferencijos rezoliucijos antivokiškus punktus (apie žiaurų vokiečių elgimąsi Lietuvoje, apie darbininkų gabenimą iš JAV į Prancūziją)⁵¹. Pasisakęs už Lietuvos autonomiją Rusijos sudėtyje K. Prapuolenis buvo apšauktas "retrogradu" ir "Rusijos pataikūnu"⁵².

A. Smetonos, J. Šaulio ir S. Kairio iniciatyva konferencija priėmė nutarimą, kuriame, skelbiant "nepriklausomybės obalsį kaip aukščiausią idealą", lietuvių visuomenė buvo kviečiama svarstyti ir kitokius politinio Lietuvos sutvarkymo galimumus bei jiems ruošti. Kaip vėliau paaiškins A. Smetona, šis nutarimas reiškė autonomijos siekimą⁵³.

Detalizuojant I Loanos konferencijos rezoliuciją, nuspręsta lietuvių politinį ir būsimos Tarybos veikimą koncentruoti Šveicarijoje. Iki Tarybos sudarymo politinės akcijos programos nustatymas ir vykdymas buvo paliktas Lietuvių Informacijos Biuro nuožiūrai⁵⁴.

Vokietijos vadovaujantys sluoksniai gan prieštaringai įvertino lietuvių "elgesį" kongrese. J. Gabrys turėjo tiesintis G. Rombergui ir įrodinėti, jog nepriklausomybės deklaravimas buvo vienintelis galimas kompromisas tarp jo ir prorusiškai nusiteikusių lietuvių veikėjų. 1917 m. Organizacijos Komiteto bei Lietuvių konferencijos Vilniuje posėdžiuose J. Šaulys pareiškė, kad Berlyne grįžtanti delegacija buvo sutikta "gana

šaltai" ("nelabai šiltai")⁵⁵. Tuo tarpu 1916 m. liepos 28 d. laiške V. Gaigalaičiui J. Šaulys rašė: "Priėmė (Berlyne - R.L.) labai maloniai ir pažadėjo savo pagalbą. /.../ Dirva darbui Berlyne kaip matau yra - ir reikia jo kuo greičiau ir rimtai imtis"⁵⁶. Įsidrąsinę A. Smetona, J. Šaulys, S. Kairys kreipėsi į Ober-Ostą su memorandumu, reikalaudami okupacinio režimo panaikinimo Lietuvoje. Tačiau tuo užsitraukė tik dar didesnę okupacinės valdžios nemalonę⁵⁷.

Nors Ober-Ostas ir buvo suinteresuotas lietuvių aktyvumu^{*}, tačiau jis neturėjo peržengti leistinos ribos. Tuo labiau, kad karinės nesėkmės tiek Vakarų (Verdenas), tiek Rytų (Brusilovo prasiveržimas) frontuose aiškiai pablogino Vokietijos karinę padėtį. Kaizerio generolų akys vis labiau kryo į lenkus, tikintis jais papildyti Reicho armijų gretas. 1916 m. rugpjūčio 11-12 d. Vienoje, spalio 10 d. Pšcynoje Vokietija ir Austrija-Vengrija nutarė proklamuoti savarankišką Lenkijos valstybę, sukuriant lenkų armiją, vadovaujamą Centrinų valstybių generolų⁵⁸. Tiesa, T. Betman-Hollwegas iki 1916 m. rugsėjo dar tikėjo separatinių derybų su Rusija sėkme⁵⁹. Nenuostabu, kad imperinei vadovybei dar reikėjo lietuvių balso. 1916 m. rugpjūčio 2 d. Vilniaus lietuvių veikėjams pranešta, jog norima surengti lietuvių konferenciją Stokholme, "kur vokiečiai Berlyne (su)tinka iš čia lietuvius išleisti"⁶⁰. Tačiau jau rugsėjo 10 d. P. Klimas savo dienoraštyje pažymėjo: "Berlyno ambasada - tyli kaip žemė"⁶¹. Ober-Ostas nusisuko nuo lietuvių dar anksčiau. Pravedamos kratos, suimami ir įkalinami J. Vileišis, A. Janulaitis, teisiama P. Dogelis. Aišku, kad tokiomis sąlygomis nebuvo nei ko galvoti apie Tarybon numatytų atstovų (A. Smetona, S. Kairys) pasiuntimą. Nutariama Vilniuje įsteigti slaptą biurą arba politinę valdybą.

* 1916 m. balandžio mėn. Austrija-Vengrija priminė Vokietijai, kad pageidaujama autonominės Lenkijos Habsburgų imperijoje ir jau balandžio pab. Ober-Ostas išreiškė pageidavimą susipažinti su lietuvių politinėmis aspiracijomis (Klimas P. Dienoraštis.-P.111.). Į šį faktą su nerimu atkreipė dėmesį Vilniaus lenkų veikėjai. "Naujojoje Lietuvoje" 1916.05.01. Nr.18 paskelbtoje žinutėje "Lietuvių-lenkų santykiai" rašoma, kad "į Stokholmą atvažiavę Vilniaus lenkai pasakojo, jog vokiečiai veda stiprią agitaciją lietuvių tarpe prieš lenkus. Tas pavesta Hinderburgo patarėjui Steputaičiui".

P. Klimui paruošus nuostatus, politinė valdyba (P. Klimas, A. Smetona, J. Šaulys, S. Kairys, J. Bakšys, kandidatai - A. Janulaitis, J. Stankevičius) 1916 m. rugsėjo mėn. konstituoja⁶².

Iki 1917 m. neatsiuntė savo atstovų į Šveicariją ir lietuvių išeivija JAV. Emigracijoje visas dėmesys buvo sutelktas į V. Vilsono pažadėtos lietuvių dienos JAV pravedimą. Be to susidarė sąlygos ir politinių partijų bendradarbiavimui. Paskatinti sėkmės ir, ne be lietuvių konferencijų Šveicarijoje įtakos, čia taip pat pradedama svarstyti nepriklausomos Lietuvos sukūrimo idėja. Pasak "Vienybės Lietuvininkų", "jei Lietuvoje srovės ir partijos to (nepriklausomos Lietuvos - R. L.) reikalauja, tai kodėl mes to negalėtume čion visi kartu Amerikoje keliauti. Žinoma mes stovėtume, kad būtų tai demokratiška neprigulminga Lietuva"⁶³. Net kai kas iš socialistų, nesutikdami su V. Kapsuku, kad "mažųjų tautų obalsis jau yra galutinai palaidotas dalykas", pareiškė: reikia "įgyti nepriklausomybę"⁶⁴.

Atvykęs 1916 m. rugsėjo mėn. į JAV M. Yčas bandė agituoti už Lietuvos autonomiją Rusijos sudėtyje, reklamavo Rusijos lietuvių paruošta autonominės Lietuvos konstitucijos projektą. Tačiau Rusijos Dūmos nario dalyvavimas išeivijos politinių partijų ir srovių sušauktame "Suvažiavime dėl Lietuvos atstatymo" (Bruklinas, 1916.09.28-29) nesutrukdė priimti neprilausomybės reikalaujančios rezoliucijos⁶⁵. Grįžęs į Rusiją ir davęs interviu Associated Press korespondentui, M. Yčas pažymėjo, jog Amerikoje rado "stiprų judėjimą už pilną Lietuvos nepriklausomybę"⁶⁶.

Nors Rusijos vyriausybės sferos ir toliau nieko nežadėjo, tačiau lietuvių politinis aktyvumas Europoje ir užjūryje bei politinių aspiracijų kategoriškumas lėmė tai, kad 1916 m. II pusėje Rusijos lietuvių laikraščiai necenzūruojami rašo apie Lietuvos nepriklausomybę⁶⁷.

Nesulaukę atstovų į numatytą Tarybą (Rusijos CK siūstas kun. P. Bučys staiga pakeitė kelionės maršrutą ir išvyko į JAV), J. Gabrys, V. Daumantas, J. Purickis pradėjo veikti Lietuvos Tarybos Delegacijos vardu (pats J. Gabrys mėgdavo ir pasiafišuoti Tarybos prezidentu⁶⁸). Dar 1916 m. rugpjūtyje J. Gabrys atkakliai mėgino iškvosti G. Rombergą, ką vokiečiai maną daryti su Lenkija, čia pat pareiškęs, kad lietuviai žiūri į

Lenkijos nepriklausomybę su įtarimu⁶⁹. Tuo pat metu buvo paruoštas ir išsiuntinėtas Europos valstybių politikams memorialas dėl Lietuvos nepriklausomybės⁷⁰. Į Vokietijos kanclerį ir valstybės užsienio reikalų sektorių kreiptasi atskiru memorialu - "Memoire concernant la reconstitution de l'Etat Lithuania". Jame Šveicarijos lietuviai įtikinėjo nepriklausomos Lietuvos ir prie jos prijungto Kuršo naudingumu Reichui⁷¹. Tačiau Vokietijos valdantieji sluoksniai buvo užsiėmę Lenkijos problema.

Tik pakitusios tarptautinės aplinkybės (1916.11.5 d. Lenkijos nepriklausomybės paskelbimą, Vasario įvykiai Rusijoje) privers lietuvių veikėjus imtis ryžtingesnių žygių nutrūkstančios politinių centrų sąveikos atnaujinimui.

Taigi 1914-1916 m. laikotarpiu lietuvių veikėjai stengėsi koordinuoti atskirų politinių centrų veiklą. Šioje centrų sąveikoje kristalizavosi lietuvių politikų siekiai ir jų įgyvendinimo taktika.

Literatūra:

¹ Lietuvių konferencija Kopenhagene /Stokholme/ // Lietuva. - Chicago. - 1915 m. lapkričio 19 d. - Nr. 47; Yčas M. Atsiminimai. - T.2.-P.175.

² Senn A. E. The Russian Revolution in Switzerland 1914-1917. - Madison, Wisconsin, - 1971. - P.71; Gabrys J. Kodėl aš nerėmiau laikinosios Lietuvos valdžios // NMBRS. - F. 130. - S. v. 1901. - P. 19.

³ Gabrio J. 1915.11.8 d. laiškas V. Gaigalaičiui // NMBRS. - F.50.-S.v. 41. - L.I.

⁴ Senn A.E. Garlawa: A Study in Emigre Intrigue, 1915-1917 // The Slavonic and East European Review. - London, 1967. - July. Vol. 45. - No 105. - P.414.

⁵ Lenkų pasikėsinimas // Darbininkas. - 1916 m. kovo 7 d. - Nr.27; Pajewski J. Wokól sprawy polskej. Parżyż - Lozanna - Londyn. 1914-1918 - Poznan, 1970. - S.33.

⁶ Viskantas A. Paaiškinimas link Generalinio Komiteto nukentėjusiems dėl karo Lietuvoje šelpti // Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau NMBRS). -F.1.S.v.620.- L.6.8.; tas pats NMBRS. - F.29. - S.v.1519; MABRS. - F.1. S.v.182; -F.225. S. V. 477.

⁷ Purickis J. Lietuvių veikimas Šveicarijoje Didžiojo karo metu // Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. - K., 1930. - P.45-46; Сражас А. "Земля Оберост" и ее место в германской восточной политике в годы первой мировой войны. Дисс. на соискание ученой степени доктора исторических наук. В.,

1970 // Vilniaus Universiteto mokslinės bibliotekos rankraščių skyrius (toliau - VUBRS). - F.76. - S.v.DS. 1322. - T.1. - C.354.

⁸ Steponaitis A. Atsiminimai. 1914-1919. Lietuvių veikla Šveicarijoje Didžiojo karo metu. - K., 1940. - P.47; Ašmio M. 1916.03.5 d. laiškas V. Gaigalaičiui // NMBRS. - F.50. - S.V.20. - L.1.

⁹ Klimas P. Dienoraštis. 1915-1919.-Chicago., 1988.-P. 91,106.

¹⁰ Mūsų pastuntiniai galės važiuoti į Lietuvą // Darbininkas.-Boston.-1916 m. sausio 22 d.-Nr.9.

¹¹ Mūsų įgaliotiniai // Darbininkas.-1916 m. vasario 3 d.-Nr.13; Paskučiausios naujienos // Darbininkas.-1916 m. vasario 26 d.-Nr.23.

¹² Deleгатų Lietuvon žodis // Darbininkas.-1916 m. kovo 18 d.-Nr.32.

¹³ Deleгато kun. V. Bartuškos. Kelionė Lietuvon 1916 m. karės metu.-Boston, 1916.-P.19; Bielskis J.J. Deleгатų kelionė Lietuvon 1916 m.- Boston, 1916.-P.15.

¹⁴ Šaukia konferencijon Stockholman // Lietuva.-1916m. balandžio 7 d.-Nr.14.

¹⁵ R. Karužos laiškas iš Europos // Lietuva.-1916m. birželio 9 d.- Nr.23.

¹⁶ Senn A.E. Min. veik. - P.173.

¹⁷ Purickis J. Min. str. - P.46-47; Steponaitis A. Atsiminimai... P.51-52; Rezolution des deleges lithuanens reunis a la Haye les 25-30 avril // Pro Lithuania.-1916.-Avril-Juillet. -N. 4-7. - P.106-107.

¹⁸ Gabrys J. Kodėl aš nerėmiau laikinosios Lietuvos valdžios. - P.18-20; Gabrys J. Mūsų nepriklausomybė ir erskėčių keliais // Naujoji Romuva. - 1937. -Nr. 41.-P.737.

¹⁹ Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. - Chicago, 1986.-T.2. - P. 134.

²⁰ Pajewski J. Mitteleuropa. Studia z dziejow imperializmu niemieckiego w dobie pierwszej wojny swiatowej. - Poznan. 1959. - S. 189-204; Соловьѳ О. Обреченный альянс. - Москва, 1986 - С.60-61, 82-98, 148-152.

²¹ Gabrys J. Kodėl aš nerėmiau laikinosios Lietuvos valdžios. - P.19; Senn A.E. Min. veik. - P.176-180; Min. strp. - P.415.

²² Prel. A. Dambrauskas. Mano užrašai // VUBRS.-F. 1.-S.v.D1089.-P.214.

²³ Klimas P. Dienoraštis. - P.112-113.

²⁴ Pajewski J. Wokol sprawy polskiej. Paryz-Lozanna-Londyn. - Poznan.-1970.-S.34,35; Васюков В. Внешняя политика России накануне февральской революции. - Москва, 1989 - С.50-51; 55.

²⁵ Senn A.E. Min. veik.-P.169; Васюков В. Min. veik.-C.29.

²⁶ Lietuvių balsas.-1916 m. birželio 15 d.-Nr.45 (red. straipsnis).

²⁷ Leonas P. Mano pergyvenimai (1914-19m.) // MABRS.-F. 117.-S.v. 1204.-L.166-167.

²⁸ Ten pat. - L. 137.

²⁹ Senn A.E. Min. veik.-P.176.

- 30 Delegato kun V. Bartuškos. Min. veik.-P.51.
- 31 Yčas M. Atsiminimai.-T.3.-P.3,7.
- 32 Lietuvių Tarybos Londone // Darbininkas.-1916 m. birželio 13 d.-Nr.68.
- 33 Antrasis p. Karužos laiškas // Darbininkas.-1916 m. liepos 4.-Nr.77.
- 34 Ten pat.
- 35 Purickis J. Min. strp. P.47; Bielskis J. Amerikos lietuviai Lietuvos laisvės kovoje // Lietuvių Dienos.-1955.-Vasaris.-Nr.2-P.9-10.
- 36 Karuža R. Naujas reikalas // Lietuva.-1916m. kovo 3 d.-Nr. 8; Purickis J. Min. strp.-P.48.
- 37 Bielskis J. Min. strp. - p.10; Yčas M. Atsiminimai.-P.21. Viskanto A. 1917.03.15 d. laiškas A. Kemėšui // NMBRS.-F.29.-S.v.1522; Viskantas A. Paaikškinimas link Generalinio Komiteto.-L.12.
- 38 Purickis J. Min. strp.-P.49.
- 39 Yčo M. 1916.11.18 d. laiškas V. Bartuškai // NMBRS. -F.29. -S.v.1492.-L.2-3.
- 40 Senn A.E. Min. veik.-P.172; Kun. K. Prapuolenio atsiminimai // VUBRS.-F.1.-S.v.F.682.-P.120; Declaration de M.Itchass depute lithuanien a la Douma d'Empire russe // Pro Lithuania.-1916.N.-4-7.-P.168.
- 41 Viskantas A. J. Gabrio - Paršaičio kaltinimai // NMBRS.-F.29.-S.v.1515.-L.1.
- 42 Senn A.E. Min. strp.-P.416-417.
- 43 Klimas P. Dienoraštis.-P.117.
- 44 Šaulio J. 1916.06.21 d. laiškas V. Gaigalaičiui // NMBRS.-F.50.-S.v.86.-L.1.
- 45 Bielskis J. Min. strp.-P.10.
- 46 Bartuška V. Min. veik.-P.56-57.
- 47 Kemėšis K. Min. strp. - P.39; Bielskis J. Min. strp. - P.10.
- 48 Lietuviai indavė Tautų konferencijai Lietuvos neprigulmingumo deklaraciją // Vienybė Lietuvninkų.-1916.09.20.-Nr.38.
- 49 Klimas P. Dienoraštis.-P.117-118.
- 50 Eidintas A. Nepriklausomybės taktika // Mokslas ir gyvenimas.-1990.-Nr.1.-P.4.
- 51 Gabrys J. Lietuvos nepriklausomybės genezė // Naujoji Romuva.-1938.-Nr.8.-P.203; Bielskis J. Min. strp.-P.10.
- 52 Prapuolenio K. atsiminimai. - P.175.
- 53 Lietuvių konferencijos Vilniuje posėdžių protokolai, rašyti kun. P. Dogelio // MACBRS.-F.165.-S.v.158.-L.8.
- 54 Purickis J. Min. strp.-P.50.
- 55 Organizacijos Komiteto lietuvių suvažiavimui Vilniuje rengti posėdžių protokolai // MACBRS.-F.165.-S.v. 156.-L.11; Lietuvių konferencijos Vilniuje posėdžių protokolai, rašyti kun. P. Dogelio,-L.6; Tokia nuomonė vyrauja ir

istoriografijoje. Žr.: Стржакас А. "Земли Оберост".- Т.1. - С.362-363; Petrauskas Z. Lietuvos nacionalinio valstybingumo atkūrimas 1918-1919.-V., 1989.-P.17.

⁵⁶ Šaulio J. 1916.07.28 d. laiškas V. Gaigalaičiui // NMBRS.-F.50.-S.v.86.-L.2. Berlyne vilniečiai susitiko su valstybės užsteno reikalų sekretoriumi A. Zimermanu, kuris pritarė pasiūlymui įsteigti Berlyne nuolatinę lietuvių "ambasadą" - žr. Klimas P. Dienoraštis.-P.120, 122.

⁵⁷ Organizacinio Komiteto /.../ protokolai. L. 11; Lietuvių konferencijos Vilniuje posėdžių protokolai, rašyti kun. P. Dogelio. L.6.

⁵⁸ Owsinska A. Plany aneksyjne Niemeckego Sztabu Głownego wobec Polski // Roczniki Historyczne.-Poznan. 1949.-RXVIII.-S.291-293.

⁵⁹ Ten pat.-S.293; Солюнас О. Min. veik. - C. 97-98.

⁶⁰ Klimas P. Dienoraštis. - P.123.

⁶¹ Ten pat.-P.125.

⁶² Ten pat.-P.124, 125.

⁶³ Apie Lietuvos nepriklausomybę // Vienybė Lietuvniukų.-1916.08.30.-Nr.35.

⁶⁴ Dėl "Lietuvos Nepri gulmybės" // Naujoji Gadynė.-1916.-Nr.3.

⁶⁵ Lietuvos autonomija. Konstitucijos projektas // Lietuva.-1916.09.22.- Nr.39; 1916.10.6.-Nr.40; Lietuvos atstatymo suvažiavimas. Protokolas // Darbininkas.-1916.10.17.-Nr.118; Ochmanski J. Historia Litwy.-Wroclaw. Warszawa. Krakow. Gdansk, 1982.- S.170.

⁶⁶ Svetimtauciu laikraščiai apie lietuvius // Lietuva.- 1917.01.12.- Nr.2.

⁶⁷ Valiūnas J. Vokiečiai ir mes // Lietuvių balsas.- 1916.09.18.- Nr.71;

Valiūnas J. Svarbus momentas // Ten pat.- 1916.09.29.- Nr.74; ir kt.

⁶⁸ Bartuška V. Incidentas su Gabriu // NMBRS.- F.29.-S.v.1480.-L.4.

⁶⁹ Senn A. E. Min. veik.-P.198.

⁷⁰ Purickis J. Min strp.-P.51.

⁷¹ Gabrys J. Lietuvos nepriklausomybės genezė.-P.205.

